

УДК 371.132

© Куценко Т.В., 2016 р.

<http://orcid.org/0000-0003-3965-6413>

Куценко Т.В.

СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УЧИТЕЛІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті уточнено суть поняття «професійна самореалізація вчителя» як здатність особистості усвідомлювати значущість педагогічної діяльності та власне місце в ній, розкривати власне «Я» під час педагогічної взаємодії з учнями, постійно вдосконалювати особистісно-професійний потенціал у різних видах діяльності. Теоретично обґрунтовано структуру професійної самореалізації учителів загальноосвітніх навчальних закладів на основі комплексного поєднання професійної спрямованості на розкриття власного «Я» в педагогічній діяльності, глибоких і міцних педагогічних, професійних знань і вмінь, розуміння власної «Я»-концепції, шляхів упередження й подолання бар'єрів самореалізації. До результатів дослідження віднесено розкриття зв'язку між індивідуальним розвитком і педагогічною творчістю, які забезпечують успішність професійної самореалізації учителів. На основі проведеного анкетування виявлено залежність між професійною самореалізацією вчителів та їхнім ставленням до виконання різних видів педагогічної діяльності, а також з'ясовано доцільність стимулювання вчителів до професійної самореалізації в системі методичної роботи.

Ключові слова: *самореалізація особистості, професійна діяльність учителя, загальноосвітній навчальний заклад, бар'єри професійної самореалізації особистості, стимулювання, педагогічна творчість.*

Куценко Т. В. Структура и функции профессиональной самореализации учителей общеобразовательных учебных заведений. В статье уточнена сущность понятия «профессиональная самореализация учителя» как способность личности осознавать значимость педагогической деятельности и собственное место в ней, раскрывать собственное «Я» во время педагогического взаимодействия с учениками, постоянно совершенствовать личностно-профессиональный потенциал в разных видах деятельности. Теоретически обоснована структура профессиональной самореализации учителей общеобразовательных учебных заведений на основании комплексного сочетания профессиональной направленности на раскрытие собственного «Я» в педагогической деятельности, глубоких и прочных педагогических, профессиональных знаний и умений, понимание собственной «Я»-концепции, путей предупреждения и преодоления барьеров самореализации. К результатам исследования отнесено раскрытие связи между индивидуальным развитием и педагогическим творчеством, которые обеспечивают успешность профессиональной самореализации учителей. На основании проведенного анкетирования выявлена взаимосвязь между профессиональной самореализацией и их отношением к выполнению различных видов педагогической деятельности, а также выяснена целесообразность стимулирования учителей к профессиональной самореализации в системе методической работы.

Ключевые слова: самореализация личности, профессиональная деятельность учителя, общеобразовательное учебное заведение, барьеры профессиональной самореализации личности, стимулирование, педагогическое творчество.

Kutsenko T. V. Structure and Functions of Comprehensive Schools Teachers' Professional Self-Realization. The article clarifies the essence of the concept «a teacher's professional self-realization» as a personality's ability to realize the significance of the pedagogical activity and its own position in it, to disclose itself during the pedagogical interaction with students, to improve constantly personal-professional

capacities in different activities. The structure of comprehensive schools teachers' professional self-realization is theoretically grounded through the integrated combination of the professional focus on the disclosure of oneself in the pedagogical activity, of deep pedagogical and professional knowledge and skills; on understanding own «self-concept», the ways of anticipating and overcoming barriers of the self-realization. As a result, the links between the individual development and the pedagogical creativity, that ensure teachers' successful professional self-realization, are determined. Based on the survey, the interdependence between teachers' professional self-realization and their attitude towards the implementation of different types of pedagogical activities is identified; the reasonability of stimulating teachers to the professional self-realization in the system of methodical work is analyzed.

Keywords: *personal self-realization, teachers' professional activity, comprehensive school, barriers of personal professional self-realization, stimulation, pedagogical creativity.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Демократичні зміни, що відбуваються в освітянському просторі, стосуються визнання людини як найвищої цінності, її самоцінності й індивідуального розвитку. До сучасного вчителя висуваються вимоги високої кваліфікованої підготовленості, професійної мобільності, постійного саморозвитку й творчого самовираження в педагогічній діяльності. Відомий український педагог В. О. Сухомлинський писав так: «Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний віт людини, яке не припиняється. Прекрасна риса – повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один із тих коренів, які живлять покликання до педагогічної праці. Я твердо переконаний, що цей корінь закладається в людині в дитинстві й отрочстві, закладається і в сім'ї, і в школі. Він закладається турботами старшими – батька, матері, вчителя, – які виховують дитину в дусі любові до людей, поваги до людини» [6, с. 7-8]. Наведене цитування свідчить про те,

що вчитель має бути зразком, певним ідеалом для наслідування учнями кращих рис особистості, а створення умов для самореалізації школярів вимагає високого рівня професіоналізму й педагогічної майстерності, що й забезпечується повноцінною професійною самореалізацією кожного вчителя.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, і, на які спирається автор. У дослідженні посилаємося на наукові праці, в яких наводиться аналіз проблеми психології самореалізації особистості, описуються бар'єри самореалізації особистості та шляхи їх усунення [2]; досліджується педагогічний аспект самореалізації і професійного самопізнання майбутніх учителів з позиції акмеологічного підходу [1; 3; 7; 8]; виявляються мотиваційні чинники професійної самореалізації особистості та роль педагогічної творчості для максимально повного розкриття професійно-педагогічного потенціалу педагогічних працівників [4; 9].

Виділенні невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У зазначених та інших наукових працях [1-9] недостатньо розкрита структура і функції професійної самореалізації учителів загальноосвітніх навчальних закладів, що й заважає упередженню й усуненню бар'єрів у педагогічній діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – теоретично обґрунтувати структуру і функції професійної самореалізації учителів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зв'язок самореалізації особистості та професійної діяльності знаходимо в працях Р. Ішмухаметова [2, с. 75-78], який вважає, що в межах професії розвиваються здібності, відбувається кар'єрне й особистісне зростання, досягається певний соціальний статус, забезпечуються фінансові основи життєдіяльності, а використання власних професійних навичок є суттєвим фактором досягнення успіху в професійній діяльності. У процесі та в результаті професійної самореалізації у людини

формується самосвідомість, яка виявляється в усвідомленні власної належності до обраного фаху діяльності, знаннях про ступінь відповідності професійним еталонам, визнанні в професійній групі, свого місця в системі професійних ролей, уявленнях про себе та свою роботу в майбутньому. Проте, не всі професійні дії, на думку автора, можна пов'язати з самореалізацією людини, а лише ті, які викликають інтерес і приносять їй задоволення. «При цьому важливо, щоб основа привабливості була забезпечена розумінням загальної соціальної та індивідуальної цінності праці. Домінування праці в ієрархії цінностей практично є гарантією успішної самореалізації» [2, с. 76].

На основі аналізу праць З. Крижановської, Л. Рибалко [4; 7], в дослідженні структуру професійної самореалізації учителів ЗНЗ подамо як мету, завдання, потреби, мотиви самореалізації, установку на самоздійснення, а також конкретні дії: самопізнання (зрозуміння, розпізнавання себе на основі рефлексії), самоактуалізація (активізація внутрішнього потенціалу, розкриття власної «Я»-концепції), самореалізація на основі виявлених потенційних сил (передбачення, чітке налагоджування, впорядкування сутнісних сил, спрямування їх на максимально повне розкриття в професійній діяльності), самовдосконалення (коригування власних потенційних здібностей на основі самоконтролю й адекватної самооцінки) і саморозвиток (поступових рух внутрішніх сил людини, що приводить до «розквіту» власних здібностей); результат професійної самореалізації особистості як новий продукт професійної діяльності. Приєднуємося до думки авторів у тому, що специфіка самореалізації особистості в кожній професії зумовлена вимогами конкретної професії, індивідуальними характеристиками фахівців.

Професійна самореалізація вчителів – це розвинена професійна самосвідомість, педагогічна спрямованість, сформовані професійно-педагогічні знання й уміння, навички на творчому рівні, високий ступінь емоційної стійкості та самоконтролю. По суті, професійна самореалізація вчителя є усвідомленою, цілеспрямованою об'єктивацією тих професійно-особистісних якостей, які сприяють його

релевантному самовираженню в професійній діяльності через формування власної системи мотивів та визначення способів їх реалізації [4, с. 6].

У Новому тлумачному словникові (2008 р.) поняття «структура» визначається як «взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; побудова; устрій, організація чого-небудь; форма» [5, с. 467], поняття «реалізувати» – «здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя, виконувати завдання, плани тощо» [5, с. 104], а поняття «функція» – «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін» [5, с. 675].

Структура професійної самореалізації особистості виявляється в предметній галузі і тому такий феномен, характерний для вчителів, розглянемо на прикладі методичної роботи ЗНЗ. Метою професійної самореалізації учителів у системі методичної роботи ЗНЗ є формування їхньої методичної компетентності як складової загалом професійно-педагогічної компетентності, а завданнями – вдосконалювання педагогічної майстерності, активізація творчого потенціалу, формування здатності застосовувати в педагогічній діяльності інноваційні технології, вивчення передового досвіду відомих учителів-методистів.

Успішність професійної самореалізації учителів залежить від їхнього ставлення до виконання різних видів педагогічної діяльності. На основі аналізу результатів пілотного дослідження зазначимо, що опитані вчителі (53 особи), які мають стаж педагогічної роботи до п'яти років, до методичної роботи ставляться позитивно, а її значущість розкривають через:

- підвищення загалом професійної компетентності та майстерності кожного вчителя, створення фахового арсеналу, формування професіоналізму, набуття педагогічного та організаційного досвіду (47,2 %);

- потреби в творчому розвитку вчителя, «оскільки сучасному суспільству не потрібен безініціативний виконавець своєї роботи, а вчитель-професіонал, який знає як допомогти дитині, поглибити та

розширити знання», «адже сьогодні вчитель має комплексно та творчо розв'язувати професійні завдання, бути на високому професійному рівні» (22,6 %);

– розширення методичної компетентності, яка полягає в планомірному і методичному проведенні уроків, ґрунтується на досягненнях науки, передового досвіду і конкретному аналізі роботи вчителів, та «методична робота потрібна для того, щоб учитель мав можливість розвиватися, знайомитися з новими методами викладання навчальних предметів, а також для збагачення знання, що необхідні для розробок поурочних планів, тестових завдань, позакласних заходів»; «в університетах одна теорія, а потрібна практична методична допомога вчителю в проведенні турнірів, олімпіад, різних конкурсів» (17,0 %);

– структурування власного педагогічного досвіду, планування досягнення високих результатів педагогічної діяльності, співпрацю з колегами, взаємообмін досвідом викладання навчальних предметів (9,4 %).

Певна частина респондентів (3,8 %) не розуміє практичної необхідності в проведенні методичної роботи, вважаючи, що її основи були отримані в професійній підготовці та кожен учитель має займатися самоосвітою, яка й дає можливість поповнювати методичні знання й уміння вчителя.

Цілком погоджуємося з К. Сергєєвою в тому, що професіоналізм не можна обмежувати лише високим рівнем оволодіння фаховою майстерністю, його необхідно розглядати як «здатність до якісного виконання професійних завдань та творчого застосування набутих професійних компетенцій, успішність у міжособистісній взаємодії, здатність до саморозвитку та самокорекції, особливу мотиваційну спрямованість» [8, с. 6].

Самопізнання як здатність ототожнювати себе з професією вчителя, усвідомлювати значущість розвитку власної «Я»-концепції в педагогічній діяльності, виявляти і зіставляти власні здібності з вимогами фахової підготовки є складовою структури професійної самореалізації учителя (Ю. Єрмак) [1]. Не обмежуючись наведеним

визначенням самопізнання, відзначимо його суттєву особливість – це виявлення перешкод, що заважають успішній професійній самореалізації учителів. У науковій літературі [2, с. 70] описані бар'єри самореалізації особистості, а саме: смислові (невизначені цінності й сенс життя, відсутність сформованої «Я»-концепції), інтелектуальні (недостатній рівень інтелектуальної активності та самопізнання, схильність до негативного мислення), емоційні (тривожність, нестійка емоційна стійкість), вольові (слабка сила волі, невпевненість у власних силах, неадекватна самооцінка).

Самоактуалізація як активізація внутрішнього потенціалу, розкриття власної «Я»-концепції учителем є його внутрішньою потребою, відчуттям того, що потрібно для повноцінної професійної самореалізації. Так, опитані нами респонденти також відзначили, що їм не вистачає для професійної самореалізації в методичній роботі:

а) умов для безперервної освіти і вдосконалення системи стимулювання творчо працюючих учителів (34,0 %);

б) семінарів, тренінгів, консультацій по сучасним технологіям та методам, підтримки, «методисти мають проводити заходи, майстер-класи, щоб вчити молодих учителів, як треба працювати з дітьми, адже це дає можливість більш ретельно розбирати різні питання методичної роботи» (24,5 %);

в) якісних методичних рекомендацій щодо проведення уроків, спілкування з дітьми (18,7%);

г) своєчасного поширення інформації методичним центром, своєчасного оголошення про заходи, зміни в програмі (15,1 %);

д) багато паперів, оформлення яких заважає педагогічній роботі, вчителів потрібно більше часу приділяти творчості та самоосвіті, а також існує зайва кількість конкурсів для дітей, що обтяжує роботу педагогічних працівників і стомлює учнів (7,7 %).

Безпосередньо професійна самореалізація вчителя відбувається як прогнозування позитивних результатів педагогічної діяльності, чітке налагоджування, впорядкування сутнісних сил, спрямування їх на максимально повне розкриття в учительській професії.

У працях З. Крижановської, І. Харкавцівої [4; 9] зазначено, що самовдосконалення є необхідною структурною складовою професійної самореалізації особистості вчителя, яка впливає на успішність її здійснення. Погоджуємося з думкою І. Харкавцівої [9], яка вважає, що ефективно самовдосконалення суб'єктів освітнього процесу можливе за умови адекватного стимулювання. Для вчителів, як на думку автора, найбільш дієвим є стимулювання з боку керівництва навчального закладу, при якому мають ураховуватися здобутки психолого-педагогічної науки і прогресивний досвід управління персоналом. Однак, зауважимо, що для стимулювання важливим є внутрішній настрій учителя підвищувати професіоналізм і педагогічну майстерність, його зацікавленість результатами педагогічної діяльності, як у духовному, так і в матеріальному сенсі. Найбільш дієвими заходами стимулювання є ті, які задовольняють потреби професійної самореалізації учителів у різних видах педагогічної діяльності.

У працях О. Колодницької [3] розглянуто професійний саморозвиток учителя як процес, спрямований на становлення, інтеграцію та реалізацію у педагогічній діяльності професійно значущих особистісних рис, професійних знань, умінь і навичок, перевірено модель процесу стимулювання професійного саморозвитку майбутнього вчителя гуманітарного профілю засобами проектних технологій, виявлено позитивні результати. На відміну від проведеного дослідження, саморозвиток особистості розглядаємо складовою професійної самореалізації учителів, що забезпечує динаміку сформованості професіоналізму й педагогічної майстерності, а педагогічну творчість – його рушійною силою.

Зв'язок педагогічної творчості й самореалізації особистості наведено в працях І. Харкавцівою, яка вважає, що педагогічна творчість є також «творчим розпредметненням» цінностей і технологій педагогічної діяльності, наповненням особистісним смислом. «Саме через творчість розпредметнення результатів попередньої діяльності супроводжується внесенням у неї нового змісту, що істотно змінює зміст. Повсякденні вимоги творчого розв'язання різних, нестандарт-

них навчальних і виховних завдань, які зазвичай важко передбачити, роблять педагогічний процес персоніфікованим особистими якостями педагога і учнів, сповненим елементами імпровізації, які суттєво коригують будь-який заздалегідь підготовлений проект майбутньої педагогічної діяльності» [9, с. 3].

Зміст виділених структурних складових професійної самореалізації учителів набуває функціональності в проявах професійної компетентності, високого рівня професіоналізму й педагогічної майстерності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У дослідженні уточнено поняття «професійна самореалізація вчителів» як здатність усвідомлювати значущість педагогічної діяльності та власне місце в ній, розкривати власне «Я» в роботі з учнями, постійно вдосконалювати особистісно-професійний потенціал у різних видах діяльності. Структура професійної самореалізації учителя поєднує мотиваційну й професійну спрямованість розкриття власного «Я» в педагогічній діяльності; педагогічні, професійні знання й уміння та знання й уміння власної «Я»-концепції; індивідуальний розвиток і педагогічну творчість, які й забезпечують розкриття його професійно-педагогічного потенціалу. На основі отриманих результатів дослідження розкрито зв'язок між індивідуальним розвитком і педагогічною творчістю, які забезпечують успішність професійної самореалізації учителів. Як свідчить аналіз результатів проведеного анкетування, існує залежність між професійною самореалізацією вчителів та їхнім ставлення до виконання різних видів педагогічної діяльності, а також у дослідженні з'ясовано доцільність стимулювання вчителів до професійної самореалізації в системі методичної роботи.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є розробка педагогічних умов професійної самореалізації учителів загальноосвітніх навчальних закладів; реалізація інноваційних прийомів і методів стимулювання вчителів до професійної самореалізації в умовах експериментальної роботи; виявлення ступеня ефективності впроваджуваних педагогічних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмак Ю. І. Професійне самопізнання майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. І. Єрмак. – Харків, 2014. – 20 с.
2. Ишмухаметов Р. Р. Проблемы самореализации личности / Р. Р. Ишмухаметов. – М. : Красанд, 2010. – 104 с.
3. Колодницька О. Д. Стимулювання професійного саморозвитку майбутнього вчителя гуманітарного профілю засобами проектних технологій : автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Д. Колодницька. – Хмельницький, 2012. – 20 с.
4. Крижановська З. Ю. Мотиваційні чинники професійної самореалізації фахівців дошкільних закладів : автореф. дис. на здобуття канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / З. Ю. Крижановська. – Луцьк, 2011. – 20 с.
5. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – Т. 3. П-Я. – Київ : Вид-во «Аконіт», 2008. – С. С. 104, 467, 675.
6. Педагогічна майстерність : хрестоматія / за ред. акад. АПН України І. А. Зязюна. – Київ, 2008. – С. 7-8.
7. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : [монографія] / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 442 с.
8. Сергєєва К. М. Методичні засади професійної самореалізації магістрів музично-педагогічної освіти в процесі інструментальної підготовки : автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного виховання» / К. М. Сергєєва. – Київ, 2012. – 20 с.
9. Харкавців І. Р. Розвиток педагогічної творчості вчителя у процесі професійної самореалізації : автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. Р. Харкавців. – Київ, 2010. – 20 с.